

Ключевые слова: ученые степени, научные звания, титулатура, научно-аттестационный процесс, приват-доценты, профессура, степень доктора наук.

Summary

In the article the debatable questions of becoming of the system of graduate degrees and scientific ranks and procedures of their awarding and appropriation are examined in Soviet Ukraine in a period from 1917 to 1934.

Key words: academic degrees, academic rank, titulation, scientific evaluation process, university lecturers, professoriate, doctor of sciences degrees.

Отримано 12.01.2010

Н. А. КОШМАН

Наталія Анатоліївна Кошман, аспірант Львівського державного університету внутрішніх справ

**ВПЛИВ БАГАТОРІВНЕВОГО СИСТЕМНОГО ХАРАКТЕРУ
ПРОЦЕСУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНИХ МІГРАЦІЙ**

Сучасна глобалізація, що найбільш рельєфно проявилася у другій половині ХХ ст., – це процес перетворення регіональних соціально-економічних систем, які досягли високого ступеня взаємозалежності, в єдину світову систему, перетворення цілого ряду відокремлених світогосподарств в єдину світову економіку. Глобалізація світової економіки являє собою всезростаючу взаємозалежність економік різних країн світу в результаті значного збільшення та лібералізації транскордонних переміщень людей, товарів, послуг і капіталу, інтенсивного обміну інформацією та технологіями. За своєю суттю вона слугує логічним вираженням всесвітньої інтернаціоналізації господарського життя.

За останні роки було опубліковано значну кількість робіт, в яких міститься важливий аналітичний та емпіричний матеріал щодо різних складових міграційних процесів. Зокрема, це праці В. Б. Євтуха, І. Ф. Кураса, Е. М. Лібанової, С. І. Пирожкова, А. В. Позняка, І. М. Прибиткової, В. П. Трошинського, О. У. Хомри, С. Б. Чеховича, М. О. Шульги тощо. Значні здобутки в даній сфері належать російським науковцям О. Д. Воробйовій, Ж. А. Зайончковській, Т. І. Заславській, В. А. Іонцеву, Л. Л. Рибаківському, а також численним західним авторам, серед яких Р. Епплярд, Р. Бонінг, М. Вайнер, Д. Массей, Д. Салт, С. Сассен, П. Сталкер, П. Стокер, Т. Хаммар та іншим.

Мета даної статті полягає в дослідженні міжнародної міграції населення, яка зі зростанням глобалізації та розширенням інтеграції світової економіки стає все вагомішим фактором економічного, соціального та демографічного розвитку переважної більшості держав.

Глобалізація – її зміст і суперечливий характер, наслідки і широкий спектр сприйняття світовим загалом та наукова рефлексія цього феномена – чи не найвагоміше явище сучасності. Важко уявити когось із політиків або дослідників соціально-політичних процесів, які б пройшли повз неї. Твердять, що глобалізація ніби дев'ятий вал накочується на планету, руйнуючи при цьому Вестфальсько-Філадельфійську систему як таку, що складається з понад двохсот суверенних національних держав із усталеним міжнародним правом. Відзначаючи нову якість глобалізації, її ідентифікують із п'ятою владою. Водночас доволі поширеними є твердження, що глобалізація нічого в собі не містить, що це лише друге видання колоніалізму. Вона при цьому інтерпретується на кшталт відомої марксистсько-ленінської тези про зростання суспільного характеру виробництва та визначається терміном «інтернаціоналізація». Висловлюються також думки, що глобалізація – просто модне слово, яке не має власного змісту¹.

Та як би там не було, але явище глобалізації – це об'єктивна реальність сучасної цивілізації, а сам термін – найбільш уживаний як у спеціальній, так і публіцистичній літературі. Справа лише в тому, що від невмілого користування, яке найчастіше йде від нерозуміння явища, він ладен перетворитися на новітнє «слово-ласку» (Ф. Хейек) чи то «слово-пастку» (Дж. Сарторі). Слова «суспільство» та «соціальний» і багато інших – у першого, «демократія» – у другого, на думку дослідників, втратили свій первісний зміст, починаючи відображати щось інше².

Необхідність забезпечення від цієї делірії (відхилення від нормальної діалогічної етики, за словами М. Фуко), а відтак запобігти викривленому усвідомленню феномена глобалізації, спонукає автора до вивчення і роздумів щодо об'єктивних умов та змісту глобалізації, а головне – її наслідків, зокрема, впливу на владу, яка становить стрижневий компонент політики та науки про неї.

Отже, що це за явище «глобалізація», яке все більше захоплює політиків, дослідників та й увесь людський загал? Запитання може виглядати дещо наївним і навіть недоречним, адже дослідниками вже напрацьо-

вано чимало з цього приводу, у суспільствознавстві навіть виникла нова галузь – глобалістика. Однак це не означає, що вже все з'ясовано і дослідникові тут немає чого робити. Навпаки, відповідно до збільшення знань зростає обсяг незрозумілого і неусвідомленого.

Понад усе це стосується самого явища глобалізації, її природи, змісту і наслідків. Існують різні концептуальні підходи стосовно цього. Доволі поширене трактування глобалізації як такої, що фактично продовжує епоху модерну, кінцево реалізуючи завдання творення індустріальної, ринкової економіки, представницької демократії, системи захисту прав і свобод людини. Отже, «кінцево» означає вирішення певного спектра проблем. Це і завершення модернових процесів власне на самому Заході, зокрема, відторгнення спотвореного капіталізмом того, що задумувалося в епоху модерну (перебудова суспільства на просвітницьких засадах розуму, рівності, свободи). Тобто така собі домодернізація країн Заходу. Це і весь комплекс перетворень, які мають бути здійснені в тій (більшій) частині світу, де свого часу модернізація не відбувалася. Це також і якісно нові процеси в модернізованих західних країнах, домінантою яких є докорінні зміни у виробництві, котрим проте не надається належної уваги. Цілоком логічно за цим підходом виглядає визначення часу зародження глобалізації, що нібито сягає глибин віків, коли традиційні держави і суспільства темного середньовіччя поступалися динамічним і відкритим, з якісно новими інституціями та суспільними формами. Інакше кажучи, тоді, коли було започатковано творення національної держави³.

Складність глобалізації передусім у її двоїстості. Вона означає формування загального гомогенного простору як носія єдності універсальних економічних, політичних, соціальних і культурних взаємодій. Це така інтеграція, що відрізняється як від марксистської інтернаціоналізації, яка охоплювала насамперед сферу обігу, так і від спрощених уявлень про неї як таку, що характеризується незначними досі масштабами. Специфіка інтеграції як носія глобалізації криється в її характері та наслідках. Водночас глобалізація – це посилення гетерогенності всього світу або окремих його частин. Світ загалом та окремі його фрагменти повнять-ся різними розколами і конфліктами. Двоїста природа глобалізації визначається нещодавно введеним до наукового обігу терміном «фрагмеграція» («fragmentation»). Його перша частина означає однорідність та єдність, а друга – диференціацію, фрагментарність.

Міжнародна міграція надзвичайно важлива складова процесу глобалізації господарського життя світового співтовариства у другій половині ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Цей всезагальний процес включає в себе різноспрямовані міграційні потоки.

Під час першої (перших дві третини ХІХ ст.) і другої (кінець ХІХ ст. – перша третина ХХ ст.) глобальних міграційних хвиль, потоки мігрантів спрямовувалися переважно в одному напрямі – з Європи у Північну Америку. «Проблема міграції в Західній Європі особливо актуалізувалася після завершення Другої світової війни, започаткувавши третю глобальну міграційну хвилю. Західна Європа (поряд із північноамериканським континентом) стала одним із світових центрів притягнення іммігрантів. Утворення Європейського Союзу та його подальше розширення, а також інтеграційні тенденції всередині об'єднання прискорили інтенсивність імміграційних процесів»⁴.

Світова економічна криза (1975-1985 роки) суттєво вплинула на інтенсивність і обсяги імміграційних потоків, обмеживши легальну імміграцію до мінімальних показників. Завершення кризового періоду та поживлення світової економіки у другій половині 80-х і упродовж 90-х років минулого століття спричинилися до виникнення нового витка міграції. Його головна особливість полягала у тому, що в загальному складі мігрантів переважали економічні категорії та політичні біженці, а також утікачі з «гарячих точок».

Завершення ХХ ст. ознаменувалося іншою, значно більшою за масштабами хвилею міграції. Так, у 90-х роках кількість легальних міжнародних мігрантів становила 100 млн. осіб, біженців – 19 млн. осіб, а нелегальних мігрантів – на 10 млн. більше. Ця нова хвиля міграції, певним чином була результатом процесу деколонізації, утворення нових країн, а відповідно і політики цих держав, що заохочували від'їзд своїх громадян або навіть примушували їх це робити. За аналогією з тим, як економічне зростання Заходу стимулювало еміграцію у ХІХ ст., економічний розвиток незахідних суспільств спричинився до еміграції у ХХ ст. Таким чином, міграція стає самозростаючим процесом⁵.

Саме тому, у нинішніх умовах ЄС і США запроваджують глобальні інтеграційні проекти, що вимагатимуть, за оцінками спеціалістів, упродовж найближчих 25 років майже 100 млн. кваліфікованих спеціалістів. Переважна більшість цих спеціалістів повинна буде володіти не конкретними навичками, а знаннями. Такої кількості кваліфікованих кадрів на Заході просто не існує, а підготувати їх у розумні терміни неможливо і нереально.

Єдиний прийнятний вихід – програма «кадрового пілососа», тобто залучення до реалізації своїх програм зарубіжних спеціалістів. У даному контексті США можуть розраховувати на імміграцію із Західної Європи, а країни ЄС цілоком відкрито говорять про використання східноєвропейських мігрантів.

Як наслідок, буде сформовано потужний «людський потік» зі Сходу на Захід, який за обсягом можна порівнювати хіба що з потоком емігрантів у період колонізації американського континенту. У даному випадку із Європи буде «вилучатися» найбільш освічений прошарок населення – людський капітал⁶.

У фахівців, які займаються серйозним дослідженням міграційних проблем, жодних сумнівів не викликає той факт, що міграція в наші дні перетворилася на світову проблему. Пошуки вирішення найгостріших питань міжнародних міграцій активно проводяться на національному, регіональному та світовому рівнях. Глобальна комісія з проблем міжнародної міграції, до якої входять як представники країн-реципієнтів, так і країн-донорів, опублікувала в жовтні 2005 р. доповідь «Міграція у взаємопов'язаному світі: нові напрямки

для дій»⁷. Згідно її оцінок, за останні 30 років кількість мігрантів збільшилася вдвічі і сьогодні у світі нараховується майже 200 млн. таких осіб. До основних країн-постачальників мігрантів належать: Китай (китайська діаспора у світі налічує 35 млн. осіб), Індія (20 млн. осіб), Філіппіни (7 млн. осіб). Найбільше мігрантів нараховується в Європі (56 млн. осіб), Азії (50 млн. осіб), Північній Америці (41 млн. осіб). Лише за період із 1990 по 2000 роки населення розвинутих країн збільшилося за рахунок міжнародної міграції на 56 %, Європи – на 89 %, країн, що розвиваються – на 3 %. В основі переважної більшості міграцій лежать економічні причини – низький рівень доходів, бідність і безробіття. Саме тому до мігрантів належить найбільш економічно активне населення⁸.

Рекомендації Глобальної комісії з міжнародної міграції містять широкий спектр пропонованих заходів – від узгодженого регулювання стихійних міграційних потоків, до спрощеної інтеграції мігрантів у суспільства держав-реципієнтів. Найбільш гостра у цьому контексті проблема, – існуючі контрасти в рівнях економічного розвитку та демографічної динаміки, – що викликає масові міграції з Півдня на Північ, все ще залишається відкритою⁹.

До початку ХХ століття міграція населення визначалася насамперед соціально-економічними умовами, а не політичними рішеннями. У зв'язку з цим національний паспорт – всесвітньорозповсюджений атрибут ХХ ст. – символізує втрату людством свого права (навіть якщо його важко було зреалізувати на практиці) розглядати Землю, як спільний для всіх громадян дім.

Професор Ф. Фукуяма розглядає міграцію серед пріоритетних напрямів, на яких можливе протистояння «історичного та постісторичного світів», а також, як вважає С. Хантінгтон, «зіткненням цивілізацій». Обидва автори цілком правомірно звертають увагу на найважливіші аспекти проблем міграції. Це насамперед – спрямування взаємодії промислово розвинутих країн з країнами, що розвиваються, не так чітко проявляється, як питання «світового порядку» або нафтового ринку, але в довготерміновій перспективі, воно напевно більш тривожне. Адже існує постійний потік людей із бідних і нестабільних країн у багаті та безпечні, і саме це стосується практично усіх країн розвинутого світу. Цей потік, що за останні роки постійно збільшується, може бути раптово прискорений політичними бурями в сучасному світі. «Події, на кшталт розпаду колишнього Радянського Союзу, або серйозних етнічних сутичок у Східній Європі, або поглинання Гонконгу нерезформованим комуністичним Китаєм можуть стати вагомими причинами для масової міграції населення з історичного в постісторичний (ліберальний) світ»¹⁰.

Міграція населення – складне політичне, соціальне та економічне явище. Вона може спричинитися до цілого ряду проблем, так чи інакше пов'язаних із етнічними, расовими, релігійними та культурними відмінностями мігрантів від корінного населення. Вплив мігрантів на економіку тієї чи іншої країни не завжди легко визначити в кількісних параметрах. Він може бути як позитивним, так і негативним. Переважаючий вплив найбільш відчутно проявляється в певних напрямках – на ринку праці, сфері державних фінансів, сфері соціального страхування та взаємодопомоги, у сфері науково-технічного розвитку та впливу на окремі галузі та сектори економіки. Через усі ці напрями зовнішня міграція може відчутно впливати не лише на динаміку економічного розвитку країни, але й на стан її економічної безпеки, у більш широкому контексті національної безпеки з урахуванням всезростаючих терористичних загроз у сучасному світі.

Саме тому, вироблення єдиних підходів міжнародного співтовариства щодо вирішення фундаментальних проблем будівництва нової системи міжнародних відносин, що враховувала б серед іншого необхідність оптимізації світових міграційних потоків стає життєво важливою потребою сучасного глобального світопорядку¹¹.

Як і на попередніх етапах історичного розвитку, глобалізація все ще залишається процесом, спрямованим в одному напрямку: ілюзорне об'єднання світу визначається зусиллями виключно розвинутих країн, у той час як активність третього світу проявляється лише у тому, що відомий американський соціолог С. Бенхабіб назвала «зворотною глобалізацією», – у масштабній міграції населення «периферії» в країни «центру»¹².

У більшості дослідників не викликає заперечення той факт, що відкритість сучасних кордонів, з одного боку, безумовно призводить до більш масових переміщень великих груп населення. А з іншого, у недалекій перспективі глобалізація передбачає більшою або меншою мірою вирівнювання економічних умов, що існують у різних країнах, що якраз і спричиниться до марних подорожей у пошуках кращої долі. Процес подібної конвергенції відбувається уже давно. Науковці виділяють в ньому дві історичні фази. Перша включає в себе останню третину ХІХ століття і початок ХХ століття, аж до Першої світової війни. На її початковому етапі існували два економічних полюси: Америка і Європа, в Європі ціни були значно вищими, а зарплати нижчими, ніж у США. Згідно з правилами неокласичної економічної теорії в Європу спрямовувався потік товарів, а в зворотному напрямку – потік іммігрантів (лише за період з 1846 року по 1924 рік в Америку та Австралію з Європи переїхало майже 50 млн. осіб). Як наслідок відбулося суттєве вирівнювання рівнів життя з обидвох сторін океану, що знайшло відображення, насамперед, у зближенні цін на основні продукти споживання та реальні доходи населення¹³.

Зміни векторів масової міграції не в останню чергу були продиктовані і певними зрушеннями в імміграційній політиці найбільших країн, що приймають. Зміни в законодавстві США, Канади та Австралії, спрямовані на усунення попередніх расових та етнічних бар'єрів, призвели до того, що упродовж другої половини ХХ ст. наплив вихідців із країн, що розвиваються, у ці держави зріс (у відсотковому співвідношенні до загальної кількості іммігрантів) приблизно у 8–10 разів. Європейські держави також попервах заохочували імміграцію виключно із етнічно, релігійно або історично «близьких» регіонів (Індія – для Великобританії, католицькі країни Південної Європи – для Франції тощо), але зростаючі потреби в робочих руках (особливо

у сфері низькооплачуваної праці) призвели до суттєвого розширення імміграційного спектра. Окремі обмеження, що були запроваджені після нафтової кризи 1973 р., виявилися малоефективними: в'їхавши за тимчасовою робочою візою, приїжджі із Туреччини, Алжиру, Югославії та інших країн осідали, а з часом перевозили й свої сім'ї; значного поширення набула і нелегальна міграція.

Міграційні зрушення відбувалися і в інших частинах земної кулі. На Африканському континенті, що традиційно вважався одним із головних постачальників мігрантів у розвинуті країни, виникли свої центри тяжіння: Кот-д'Івуар, Нігерія і особливо ПАР. Після розпаду східного блоку Росія стала одним із головних постачальників дешевої робочої сили в країни Західної Європи, але разом із тим, і країною-реципієнтом, куди спрямовувалася масова міграція з інших республік колишнього СРСР. При цьому міграційні потоки не завжди визначалися виключно економічними факторами: розпад СРСР, війни на Балканах призвели до виникнення значної кількості біженців з політичних, етнічних та інших причин, що призвело до прийняття жорстких імміграційних законів.

Нові спроби запровадження певних імміграційних бар'єрів свідчили, на нашу думку, лише про те, що теоретичні уявлення про можливості виключно економічного регулювання процесами міграції виявилися далекими від реальності. Теоретична модель «відкритої економіки» передбачає, що активний рух товарів і капіталів повинен поступово зменшувати переміщення людських ресурсів: підприємства, що потребують більшої кількості працівників, повинні розташовуватися в країнах, що розвиваються, а в індустріально розвинутих державах мають бути капіталоємні та високотехнологічні виробництва. Але на практиці цей процес виявився не таким простим і значно повільнішим, ніж можна було очікувати: йому перешкождали і природна інерція і елементарна відсутність у країнах, що розвиваються, допоміжної інфраструктури, що робило їх економіку неконкурентоспроможною, навіть враховуючи її сировинний, експортно-орієнтований характер.

Підсумовуючи, можемо визначити декілька загальноприйнятих моделей, що найповніше характеризують процеси сучасної міграції. В основі більшості з них лежать виключно економічні пояснення: індивідуальний пошук «кращого життя»; намагання сім'ї зменшити ризики існування в нестабільному світі за рахунок відправлення найбільш працездатних її членів на заробітки; нарешті, новий розподіл праці, при якому мігрантам відводиться найбільш низькооплачувана та «брудна» робота. Деякі дослідники, взагалі вбачають у міграції невід'ємну складову сучасного «глобалізованого світу», що характеризується мобільним переміщенням капіталів, товарів і людей, а також виникненням транснаціональних «мереж» соціального, політичного та економічного характеру.

На нашу думку, всі ці характеристики доповнюють одна одну і жодна з них не дає вичерпної та несуперечливої картини. Так, звичне розташування мігрантів на найнижчих щаблях соціальної ієрархії не відповідає реаліям сьогоденного дня, коли розширюється сфера праці, неприваблива для місцевого населення, а включає вона не лише фізично важкі та непривабливі роботи (наприклад, у Вашингтоні за 25 років кількість таксистів іноземного походження зросла з 25 до 85 %). Більше того, намагання залишатися на вершині технічного прогресу спонукає розвинуті країни залучати усе більшу кількість іноземних спеціалістів найвищої кваліфікації. Окрім того, при оцінці причин міжнародної міграції необхідно враховувати і демографічну ситуацію, що склалася на даний момент у світі: неухильне старіння населення розвинутих країн спричиняє постійний попит на іноземну робочу силу, причому в різних секторах економіки. Насамкінець, як уже багато разів підкреслювалося, політичні, соціальні та психологічні чинники досить часто виявляються не менш, а більш вагомими, ніж суто економічні фактори.

¹ Федотова В. Г. Меняющийся мир и глобализация / В. Г. Федотова. – Режим доступу: http://www.zpu-journal.ru/zpu/2004_1/Fedotova/7.pdf.

² Див.: Хайек Ф. Пагубная самонадеянность / Фридрих Август фон Хайек. – М., 1992. – С. 184-202; Sartori G. The Theory of Democracy Revisited / Giovanni Sartori. – Chatham, N. I.: Chatham House Publishers, 1987. – XIV. – 542 p.

³ Деррида Ж. Глобализация, мир и космополитизм / Жак Деррида. – Режим доступу: <http://ec-dejavu.ru/g/Globalization.html>.

⁴ Костюченко А. С. Бенилюкс в путях миграции / А. С. Костюченко // Современная Европа. – № 4 (28). – октябрь-декабрь 2006. – С. 96.

⁵ Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М.: АСТ. – 2005. – С. 308-309.

⁶ Переслегин С. Б. Самоучитель игры на мировой шахматной доске / С. Б. Переслегин. – М.: АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2006. – С. 133-135.

⁷ Migration in an interconnected world: New directions for action // Report of the Global Commission on international migration (gcm). – October, 2005.

⁸ Аверин А. Н. Миграция населения / А. Н. Аверин. – М.: Изд-во РАГС, 2006. – С. 4.

⁹ Рубинский Ю. И. Демографические перспективы Европы / Ю. И. Рубинский // Современная Европа. – № 4 (28). – октябрь-декабрь 2006. – С. 34.

¹⁰ Див.: Ван Хам П. Единство Запада и трансатлантическая безопасность – перед лицом испытаний / Ван Хам П., Кутлер Р. Л. – 2002. – Центра им. Маршалла. – публикация № 4.

¹¹ Балувеский Ю. Индекс безопасности современного мира: российское измерение / Ю. Балувеский // Время новостей. – 2007. – 30 янв.

¹² Benhabib S. The Claims of Culture. Equality and Diversity in the Global Era. Princeton (NJ) / S. Benhabib // Oxford Princeton University Press. – 2002. – P. 182.

¹³ Столкер П. Работники без границ: влияние глобализации на международную миграцию / П. Столкер. – Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/?numid=19&article=902>.

Резюме

Стаття присвячена розкриттю причин, що зумовлюють виникнення міжнародних міграцій в епоху глобалізації, котра породжує всезростаючу взаємозалежність економік різних країн світу.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, міграційна ситуація, міграційний простір, міграційне буття, глобалізація, інтеграція світової економіки.

Резюме

Статья посвящена раскрытию причин, обуславливающих возникновение международных миграций в эпоху глобализации, порождающей всевозрастающую взаимозависимость экономик различных стран мира.

Ключевые слова: миграция, миграционные процессы, миграционная ситуация, миграционное пространство, миграционное бытие, глобализация, интеграция мировой экономики.

Summary

The author establishes the cause leading to the rise of international migrations in the period of globalization which breeds all-growing interdependence of the economy of different countries.

Key words: migration, migrant processes, migrant situation, migratory space, migratory existence, globalization, integration of the world economy.

Отримано 24.03.2010

С. І. ЛОЗИНСЬКА

Світлана Ігорівна Лозинська, здобувач Львівського державного університету внутрішніх справ

ДУХОВНІСТЬ ЯК ОСНОВА ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ

Поняття «дух», «духовність», «духовне», «духовне життя», «духовний світ», «духовна сфера», «духовні цінності», «духовні потреби», «духовна діяльність» і ряд інших аналогічних понять широко використовуються в суспільстві на різних рівнях спілкування – від побутового до філософського. У силу цього їх змістовне наповнення, і без того істотно відрізняючись за змістом, виявляється представленим за ступенями узагальнення також у дуже широкому діапазоні – від найменш конкретного до найбільш абстрактного.

У вітчизняній філософії ХХ початку – ХХІ століття різні аспекти проблеми людини були предметом численних досліджень. Сьогодні, в умовах глибокої кризи цінностей, яку переживає українське суспільство, очевидною є важливість проблеми духовного самовизначення та самореалізації особистості, усвідомлення надособистісних смислів і цінностей буття. За декілька останніх десятиліть проблематика духовного становлення особистості була представлена низкою дисертаційних досліджень Н. Йордакі, Г. Нестеренко, Н. Загурської, Н. Ємельянової, М. Макарця, А. Семенова, В. Тертичної, В. Закревського, С. Лозниці, Е. Коваленко, В. Колосникової, Л. Теліженко та ін.

Мета даної статті полягає в дослідженні тісно взаємопов'язаних і взаємозумовлених об'єктивних і суб'єктивних факторів формування духовної особистості, адже сила дії і вплив цих факторів багато в чому залежить від усвідомлення людиною себе і своєї ідентичності, здатності змінюватися і змінювати несприятливі умови існування.

У науковому середовищі упродовж тривалого часу шукають відповіді на цілу низку запитань: як навести порядок у цьому досить складному змістовному просторі? із чого почати? які базові категорії покласти за основу?

Для вирішення цього завдання видається доцільним здійснювати, керуючись підходом Г. Гегеля, реконструкцію вже стихійно сформованої системи категорій мислення. Тобто не винаходити, не видумувати, не міркувати з приводу окремих категорій, а впорядковувати, систематизувати понятійну базу, що несвідомо або напівсвідомо сформувалася в мисленні людей.

Відстоюючи думку про природну систему категорій мислення й ставлячи завданням свідому реконструкцію цієї системи, Г. Гегель розрізняв два щаблі усвідомлення категорій¹. На першому щаблі усвідомлення, на його думку, протікає стихійно (у мережі мислення «завязуються там і сям прочные узлы, служащие опорными и направляющими пунктами жизни и сознания духа»). Це усвідомлення саме в силу свого